
CAVANŞİR YUSİFLİ
Filologiya elmləri doktoru, professor

ƏDƏBİYYATIMIZIN SƏHNƏSİ
ABDULLA ŞAİQ – “HƏPİMİZ BİR GÜNƏŞİN
ZƏRRƏSİYİZ...”

“... Ey qardaşlar, həyatın qədrini biliniz,... oyanınız, hərəkət ediniz, qapı-bacalarınızı açınız, evinizə işıq düşsün, üfunətli və ağır havası dəyişsin. Gözlərinizin tozunu silib diqqət ilə ətrafa baxınız, hər kəs işləyir, çalışır, həyatdan nəfərdar olur...”

Firudin bəy Köçərli

Abdulla Şaiq yüksək və fundamental təhsil almışdı: Tiflisdə və Xorasanda. Poetika, məntiq, dini və dünyəvi elmlər, ərəb şeiri və ədəbiyyatı tarixi. Xorasanda olarkən Yusif Ziya hər iki qardaşda elmə və ədəbiyyata marağın yanğıya çevrilməsində əsaslı rol oynadı. O dərəcədə ki, böyük qardaş bu hadisəyə hörmətlə müəllimin adını özünə təxəllüs götürdü: Axund Yusif Ziya. Abdulla Şaiq Bakıya gəlib müəllimlik hüququ verən şəhadətnaməni alır, şəhərin qaynar həyatına qovuşur, uşaqlıqdan qəlbinə yığışan ülvi duyğularla daha sonralar – Xorasan və Bakıda gördüyü mənzərələr - millətin ac-yalavac vəziyyətdə, ələmlər içində çırpınması hansı məqam-

dasa birləşib onu gedəcək yolun başına gətirir. Abdulla Şaiq "Vətən" şeirini yazır. Bu tipli mətnləri ancaq maarifçi məfkurəli insan yaza bilərdi, həm də ana dilini VƏTƏN bilən bir şəxs. Abdulla Şaiqin hansı üslubda yazdığını, bir sözlə şeirlərinin poetikasını müxtəlif elmi üsullarla şərh etmək mümkündür və bu, müəyyən dərəcədə yazılıb da. Ancaq bir cəhət zənnimizcə çox önəmlidir: yaradıcı insan qoşulduğu ədəbi hərəkətdə qələmdaşları ilə birləşməzdən qabaq onlardan fərqlənir, yəni əslində hər şeyi əlahəzrət FƏRQ yaradır; o dövr Azərbaycan poeziyasında romantik pafoslu şairlərin sayı az deyildi, Abdulla Şaiqin poetik mətnlərində bir cəhət üzə çıxmırsa da, həmişə fərq yaradırdı: intonasiyanın sakit tonu, ritmin ləngərliyi, sanki bu mətn son məqamda və sanki unudulmamaq üçün yazılıb, həm də elə bir arxayınçılıqla ki, varsa, yazılacaq, son məqam olsa belə! Yəni, Abdulla Şaiq misrəllərdəki enerjinin becid, əlbəəl insan qəlbinə sirayət edən axınındansa mənanın sadə, lakonik, hər bir yaşda və səviyyədə olan insanın dilinə çox yaxın şəkildə ifadəsinə üstünlük verirdi. Bu üslubda yazan isimlər mənanı hifz edən, onun parçalanıb çoxalmasına ömrünü verən və məhz bu məqsəddə yönəlmiş çalışan sənətkarlardır. Misrələr arasına gəzib-dolaşan, qəlbə yol arayan duyğu sakit, iddiasız şəkildə

də verildə mənanın ifadəsi üçün ərazi genişləndikcə genişlənir, bu cəhəti biz A.Şaiqin tərcümələrində də, xüsusən N.Gəncəvidən etdiyi poetik çevirmədə aydın görürük. Bu mənada o kontekstdə Abdulla Şaiq tək idi. Tək olduğuna görə də üslub hadisəsidir, folklordakı hikmətlə yazılı mətnlərdəki üslub reveransları onun istənilən mətnində qovuşuq halındaydı.

Gördükcə dərdini əriyir cismi-natəvan,
Ney tək sızıldayır dili-pürqəm, vətən, vətən!
Qarşımda dərd, matəmə batmış gözəl mələk
Səslər həzin səda ilə hərdəm: vətən, vətən!

Başqa tipli mətnlər də qələmə alır. Ancaq ədəbiyyatşünaslıq araşdırmalarında Abdulla Şaiqin bu tipli mətnlərindən bəhs edərkən "... oxucunu tərbiyələndirirdi..." kimi ifadələr yanlışdır, ədəbi aləmin başlanğıcında, kəndarında olan bir gənc bu mətnləri ilə belə mümkünsüz işin qulpundan yapışmazdı (elə sonralar da-!), daha doğrusu, bunu heç ağına gətirməzdi. Bu isə bədii mətnlərə münasibətdə oriyentir olmamasından irəli gəlir. Əslində Abdulla Şaiq bu kimi çox gərəkli işləri praktik fəaliyyəti ilə əyaniləşdirirdi, 1906 və 1907-ci illərdə keçirilən müəllimlərin qurultayında fəal iştirakı, qurultaydan

dərhal sonra üç dərslük ("Uşaq çeşməyi", "Uşaq gözlüyü" və "Gülzar") hazırlayır. Daha sonralar "Milli qiraət", "Ədəbiyyat dərsləri", "Türk çələngi" kimi dərslük və müntəxəbatlar yazır, beləliklə demək olar ki, A.Şaiqin praktik fəaliyyəti sayəsində bir neçə nəslin normal və milli əsaslarda təhsili üçün möhkəm əsas hazırlanır. Bu mənada onun fəaliyyətini kapsamca yalnız Firidun bəy Köçərli ilə müqayisə etmək olar, cəfakeşlik, usanmadan millət yolunda çalışmaq və uzaqgörənlik bu hər iki böyük şəxsiyyətin niyyətində idi. Bir tərəfdən dərslüklər yazır, digər yandan bədii mətnləri həm tərcümə edir, həm də özü uşaq şeirlərini qələmə alırdı. Hər şey maarif çırağının yandırılması ilə, ilk qığılcımın ötürülməsi ilə başlayır. "Durna çırağı" artefaktını ilk dəfə ucqar bir kənddə bir tarix-ölkəşünaslıq muzeyində görmüşəm, daha sonralar Abdulla Şaiqin məşhur uşaq şeirlərini oxuduqda həmin detal yadıma düşürdü, bu çıraq gecənin zülmətində durnalara yol göstərir ki, azmasınlar, Abdulla Şaiq də məhz bu işlə məşğul idi (Abdulla Şaiqin qohumu Səməd Vurğun daha sonralar yazacaqdı: *Niyə şeirimizin baş qəhrəmanı// gah İrandan gəlir, gah da Turandan// Bəs mənim ölkəmin varlığı hanı...*), ölkənin varlığının formalaşmasında, dünyaya tanıtılmasında o maarifçi nəslin əvəzsiz əməyi olub.

Abdulla Şaiqin uşaqlar üçün yazdığı şeirlər bir neçə baxımdan əhəmiyyətlidir; bu mətnlər elə bir zəmin hazırlayıb ki, yazıda ilkin duyğu olaraq ondan uzaqlaşmaq qeyri-mümkündür. *Bənövşəyəm, bənövşə// düşmüşəm dilə-dişə... Qərənfiləm mən// Gözəl gülüm mən// Yaşıl saplaqlı// Bir sünbülüm mən...*

... Sonra, təmsillər: Və nəhayət, *Tülkü həccə gedir...* Adı idomalaşmış bu təmsilin cövhərində məhz uşaq müdrikliyinin ifadəsi var. Tülkü həccə gedir... həm də böyüklər üçün bir dərslük. Folklor mətnlərində, xüsusən şeir şəklində olan mətnlərdə belə bir xüsusiyyət var: ləng, hər şeyin ətraflı, bitdə-bitdə təsvirindən sonra elə bir "ümumiləşdirici" misra gəlir ki, o təsviri "gözdən itirir", mahiyyətin bütün incəlikləri gözlərin önündə canlanır. Həmin misra(lar) "təsvirin təsviri" olmaqla ifadə metodu kimi çox dərin və ilk baxışdan anlaşılmazdır, bu məqam ona qədər keçirdiyimiz hissləri elə bir səviyyədə qovuşdurur (unutdurur həm də!) və nəhayətə çatdırır ki, bütün deyilənlər bir misrada, onun nüvəsində birləşir (başqalaşır həm də!): *qələm oynar qaşında... (Şiş papağı başında// Qələm oynar qaşında// Yüz allı beş yaşında// Lap cavan öldü kosa// Gəlməz kimsələr yasa// Kosam iki canıdı// Keçim onnan qanıdı// Yaz gəldi düşməni// Kosam bir oyun eylər// Öz özün toyun eylər// Mənim kosamcanlıdı//*

Qolları mərcanlıdı//Kosama əl vurmayın//Kosam yazıq canlıdır.)

“Tülkü həccə gedir” mətnində də məhz bu poetik özəllik var, yəni Abdulla Şaiq folklordan istifadə eləmirdi, özü folklor yaradırdı: uşaq folkloru. Bu özəllik sonrakı dövrlərdə uşaq şairi kimi tanınan Məmməd Aslan, Məstan Günər, Əli Kərim, Tofiq Mahmud, İlyas Tapdıq və digər şairlərin yaradıcılığında əsas xüsusiyyətə çevrildi. Baxın: *Nənənin evində gəbə var//Gəbənin üstündə dəvə var//Dəvənin belində təpə var//Təpənin üstündə nəvə var//Dəvənin yunundan toxunur gəbələr//Dəvənin üstündə dayanır təpələr//Təpələr üstündə oynayır nəvələr.* Abdulla Şaiqin açdığı yol, istiqamət təkcə yuxarıda göstərdiyimiz nüansla məhdudlaşmır, bunun başqa bir özəlliyi də var: zaman-zaman uşaqlar üçün şeir və mənzum nağıllar yazan şairlərimiz (Məsələn, Məstan Günər) bədii yaradıcılığın digər sahələrində yeni nəfəs qazanmaq üçün unikal şans əldə etmiş olurlar, bu keyfiyyət hər şeydən öncə elə Abdulla Şaiqin özünə aiddir, o, ən müxtəlif janrlarda eyni uğurla gözəl mətnlər yaradırdı, çünki yol göstərən idi, durna çırağı kimi...

Abdulla Şaiq bu qədər müxtəlif və fərqli sahələrdə qələm çalmasına baxmayaraq hər bir işə sistəmli yanaşmağı sevirdi. Və yazdığı hər bir işin itibətməyəcəyinə möhkəm inam bəsləyirdi. Eynən Fi-

ridun bəy Köçərlidə olduğu kimi. Ölümündən sonra “Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi materiallarını” məhz həyat yoldaşı nəşriyyata təqdim eləmişdi (1925-ci il). Abdulla Şaiq hansı dövr olur-olsun, siyasi rejim ölkədə hansı zülm ağacını əkir-əksin var olan nəsnələrin itməyəcəyini bilirdi, it sə belə bu şeylər nadir incilər kimi hansı bir vətən övladınınsa qələmindən pöhrələnəcəkdi. Yəni, Abdulla Şaiqin ədəbiyyat anlayışında bir arasıkəsilməz ədəbi proses məqamı onu yaradıcılığa sövq edən işin mahiyyətindən irəli gəlirdi. Bir də fundamental təhsil görməsindən. Yuxarıda vurğuladıq ki, iki qardaşın – Yusif və Abdulla Şaiqin dünyagörüşünün formalaşmasında Xorasanda onlara dərs keçən müəllimin – Yusif Ziyanın böyük rolu olur. A.Şaiq bədii tərcüməyə məhz gənc ikən Xorasanda başlayır. İlk olaraq Krilovun “Sazəndələr” təmsilini rus dilindən fars dilinə çevirir və müəlliminə göstərir. Müəllimin “de görüm, sən farssan, ya Azərbaycanlı?” sualı onun həyatında dönüş nöqtəsi olur. A.Şaiq rus dilini Tiflis Ruhani idarəsinin nəzdindəki altı illik məktəbdə öyrənmişdi, daha sonralar dil bilgisini inkişaf etdirərək üçün ancaq rus dilində kitabların olduğu şəxsi kitabxanayı satın alır və hər şey bundan başlayır...Krilovun uşaqlar üçün yazdığı təmsillərin bö-

yük əksəriyyətini məhz o ana dilinə çevirir, Avropa klassiklərinin əsərlərindən parçalar tərcümə edir.

“Məktub yetişmədi”. “Həpimiz bir günəşin zərəsiyik” kimi bu da yazıçı düşüncəsinin, gələcəyə ünvanladığı mesaj-metaforadır. Nədənsə, bu hekayəni oxuduqda yada Ə.Məmmədخانlının “Buz heykəl” əsəri düşür. Bu iki hekayə keçmişdən gələcəyə ünvanlanmış bir metaforik mesajın bəliertisi, mükəmməl işarələridir. Yəni, Abdulla Şaiq ilk cıncını elə bir mənbədən almışdı ki, onun yandırdığı şam gələcəkdə nəsilədən-nəsilə ötürülmək üçün idi. Ona görə də bədii mətnlərdən çıxıb gələn “Şaiqanə” ifadəsi təsadüfi və ötəri bir söz deyildir. Abdulla Şaiq davam edən hadisələrdəndir, davam etdikcə bu missiyanın ifadəsi zamanla daha da mükəmməlləşir, diqqət edin, Abdulla Şaiq kimi Ənvər Məmmədخانlı da dünya ədəbiyyatını çox gözəl bilirdi, mütaliə bu ik böyük ziyalıya qəribə enerji vermişdi: bədii mətni sövq-təbii hissiyyatla yaradıb onun içindəki “həyatı” incəliyinə qədər işləmək, ora varmaq və missiyanı qənirsiz şəkildə ötürə bilmək eşqi, şövqü və həsrəti. “Məktub yetişmədi” bu anlamda gələcəkdə “təkmilləşmək”, mükəmməl diskursiv ifadəyə çevrilmək üçün yazılmışdı – “Buz heykəl” hekayəsi vasitəsi ilə, bu sonuncusu isə modern Azərbaycan nasirlərinin yaradıcılığında bir daha diriləcəkdi.

Abdulla Şaiqin hekayəsində alt və üst qatda iki həyat tərzi qarşılaşdırılır, bir təhkiyə müstəvisində birləşir və ayrılır və hər iki halda faciə ilə sonuqlanır. Qurban neft quyusunun sahibinə baxdıqda və məktub qoynunda şəhər basırığında yıxılarkən saymaz-yana keçən şəxslər adamları gördükdə bircə şeyi düşünlür: nə xoşbəxtli bu insanlar, bir azdan evlərinə gedəcək, ipisti ocaqlarının başında olacaqlar. Qurbanınsa bircə əlacı vardı: ailəsinə məktub yazdırmaq və ağasının tamahının quyusunda boğulmaq...

Abdulla Şaiq bitməyən hadisədir...